

Hajótöröttek vagyunk

"Sohasem beszéltek még annyit a borról, és sohasem ittak olyan kevés bort mint manapság" állapítja meg mélabúsan a bor társadalom- és kultúrtörténetéről írt könyvében Gilbert Garnier. 1939-ben 170 liter bor jutott évenként egy franciára, 1995-ben már csupán 65 liter. Ez a hatalmas csökkenés azonban nem spontán következett be. Belejátszott az élénk és agresszív reklámtevékenység, sőt az egészségügy divatos szemléletváltása is a prevenció érdekében. "Az alkoholizmus elleni küzdelem nevében, amely küzdelemre különben igencsak nagy szükség volna, sikerült nagy nehezen leszoktatni a franciákat a bor rendszeres és ésszerű fogyasztásáról, hogy kiszolgáltassák őket a söröknek és a legkülönbébb márkájú »ouisquik«-nek, amelyek, kivált az utóbbiak, mondhatatlanul súlyosabb károsodásokat okoznak a bornál; és ez az alkoholizmus napról-napra jobban terjed a felvilágosodottnak mondott fogyasztók körében.

Sohasem beszéltek még annyit mifelénk Európáról és Magyarországról mint manapság, és ... az analógiát ki-ki tetszés szerint folytathatja, de a napról-napra jobban terjedő "alkoholizmusról" és a szervesen hozzátartozó "reklámtevékenységről" nincs joga megfeledkezni.

"Mindenkinek tudja - hangsúlyozza több mint hat évtizeddel ezelőtt magyarság és Európa viszonyát elemző könyvében Németh László -, hogy a nagy háborúval miránk is új válság zúdult, Európa újabb történetében a harmadik, s eredményeiben beláthatatlanabb talán, mint az előzők." Európa első válságának kezdeteit Németh a keresztes-háborúk végére datálja, a másodikét az Amerika felfedezését követő időkre. A kor történész-konzensusának megfelelően jellemzi mindkettőt; bővebben azonban csak a harmadik válsággal foglalkozik: "A mi kis életünk együtt nőtt ezzel a válsággal. Akik láttuk a kezdeteit, aligha látjuk a végét. Ha sorsot a mi kultúránkra, a mi korunkra határoljuk: ezt a válságot kell sorson értenünk. Ifjúságunk legjelentősebb gondolataival ebben próbáltunk tájékozódni, s férfikorunk erejét ennek szegjük neki. Ahogy az évek múltak, egyre súlyosabb elméleteket láttunk feltámadni, s egyre radikálisabb gyógyszereket ajánlani. S minden arra mutat, hogy a tetőponttól még mindig messze vagyunk.

A második világháború borzalmaival emlékeinkben Németh megállapítása ma már trivialisnak tűnhet, ám sötétben látása akkoriban korántsem volt általános. Hasonlóképpen könnyen lehetséges, hogy jelenleg is sokan ítélik a krízist kevésbé súlyosnak a ténylegesnél. Mindenesetre pár éve még - kivált választás előtt - jól tájékozott (félre) tájékoztatók többnyire látni vélték "az alagút végét", vagy ahogyan 1993 végén pontosította a kifejezését egyik neves reprezentánsuk: a publikum elégedetlensége a szerény eredmények láttán ugyan érthető, ámde "from a purely economic point of view, there clearly is light at the end of the tunnel". Azután választás következett, és kiment a divatból - egyéb frázisokkal együtt - az alagút vége. De aztán 1996 végén, jó néhány újabb kegyetlen megszorításon és "reál gazdaság konszolidációján" túl, megintcsak előkerül a biztatás, még ha szigorúan feltételesen is: "Ha magunk és a külföld számára is bizonyítani tudjuk, hogy az egyensúlyromlás, esetleg az eladósodás újbóli elindulása már valóban a magyar gazdaság »modernizációs részének« finanszírozását szolgálja, akkor jó esélyünk lesz arra, hogy az 1997-es esztendő a gazdaság tartós növekedési pályára állását jelentse." Az alagút végén felderengő fényt 1996-ra felváltotta a kétségkívül szakszerűbben hangzó "tartós növekedési pálya", azonban sajnos sokkal több esélye egyelőre ennek se látható. Ha pedig "növekedés" csak "egyensúlyromlás" árán érhető el, akkor megint ott vagyunk ahol a part szakad, hiszen a rendszerváltozás kezdetei óta "növekedés" és "egyesúly" szembeállítás és egyeztetése körül folyik a játék, oly kevés sikerrel, hogy szinte lehetetlen el nem fogadni Bródy András érvelését: a gazdasági fejlődés jelen ciklusában egy-két

százalékosnál nagyobb növekedési rátánk egyáltalában el sem képzelhető, hiszen Európa fejlett gazdaságai is jó ideje kénytelenek beérni ilyen csekély növekedéssel.

Csak hogy ez a csekély ott még mindig széles rétegeknek, beleértve a munkanélkülieket, teremt meglehetősen jólétet, ha többé már nem is jóléti állapot; azután pedig a fejlett gazdaságok érdeklődését a fejlődők és az átalakulók iránt leginkább éppen az táplálhatja, hogy az utóbbiakban cégeik és brókereik továbbra is az erőteljes növekedés klímájában működhetnek. Egyedül ez az érdeke készítheti a gazdag Nyugatot arra, hogy ne csak önmagának és egy kiváltságos honi rétegnek fölözze le az itt megtermelt vagyont, hanem az országnak is hasznosan vegyen részt az itteni gazdaságban. Növekedés híján a külföldi tőke, mindent egybevetve, meglehet több kárt okoz, mint amennyi hasznot hajt. Akkor pedig a külföldi tőke beáramlása legfeljebb csak elfödi (ideig-óráig) a bajt, valójában azonban növeli. Segíthet tartósítani a nyílt és a rejtett munkanélküliséget, súlyosbíthatja az inflációt, növelheti a jövedelemrés fokozódását, a nyomort, a válságot.

Több mint hat évtized múltán változatlanul érvényes lenne ma is Németh László diagnózisa: "ezt a válságot kell sorson értenünk"?

De ez a válság már nem olyan, mint az ő korában volt. Akkor a válság egész Európa súlyos gazdasági, politikai, szellemi válsága volt; a magyarság a maga válságát egész Európa szerves és együtt lépő részeként élte és szenvedte meg. Ma ellenben Magyarország nem része annak az Európának, amely nem vagy csak alig szenved a válságtól. A csillaggyűrűs Európának nem sorsa a válság, legfeljebb kellemetlenség, amit láthatóan elég jól elvisel, és a körön kívüliek sorsa csak akkor foglalkoztatja egy kicsit, ha a krízis fegyveres konfliktusig fokozódik valahol. A Szovjetunió bukása után és az Euroatlanti Integráció védő szárnyai alatt a Csillagkör Európája nyugodtan megengedheti magának az izolációnizmus közönyét és luxusát. A belépni kívánók hitegető távortartása részben tán ezzel is magyarázható. Az sem lehetetlen azonban, hogy a volt szovjet-övezet országainak körön kívül tartása a klasszikus wallersteini ideológia értelmében többethaszonnal jár: a "mag" a "félperifériáról" és méginkább a "perifériáról" törvényszerűen - és törvényesen! - elvonhatja az ott megtermelt javakból és az ott teljesített szolgáltatásokból származó jövedelemnek a helyi adók és a megélhetési költségek felett megmaradó jelentős hányadát. Az elvonás konkrét formája piacmonopolizációtól és privatizációban előre kikötött áremeléstől - állami kompenzációtól adókedvezményeken és az adósság- szolgáltatási teher fenntartásán keresztül a törvény határait súroló vagy átlépő földvásárlásokig és több mint gyanús export-import vállalkozásokig nagyon sokféle lehet, de mindig helyi erők aktív közreműködését igényli. Törvényes és törvénytelen erőkét, mert szemben a "mag" kényes üzleti etikájával, a "félperiférián" és a "periférián" nem feltétlenül csak tisztességes eszközökkel lehet maximalizálni a nyereséget, márpedig mindenféle piacgazdaságnak, mondja magát mégoly szociálisnak is, ez a legfőbb elve és kritériuma. A periférián másként "működik" a tőke, mint az üzletileg kötelezően tisztességes magban. Elképzelhető például Franciaországban, Angliában, vagy Portugáliában akár, hogy egymással különben éles konkurencia-küzdelemben álló külföldi befektetők együttesen sőt testületileg lépjenek fel az ország kormányánál a fogyasztók ellen végrehajtandó áremelés érdekében? És ugyan mivel segíti a tisztességes szabad versenyt egy olyan szerződés, amelyben az állam eleve kötelezi magát egy netán kimaradó vagy egyszerűen nem elég busásnak ítélt haszon "pótlására" - a költségvetésből! Ehhez képest egy évtizedek munkájával felépített eredményes kutatórészleg likvidálása az üzemet megvásárló multinacionális cég vagy bank által egyszerű "belügy", ám ugyanakkor arra hivatkozni, hogy a "modernizációs rés" csökkentésének legfőbb eszköze a "szellemi tőke", az már legalábbis képmutatás.

Az álszentség különben, csakúgy mint a fennhézjó modor, hagyományosan hozzátartozik a centrumból jött modernizátorok és befektetők "szellemi eszköztárához"; Stroom úr szavait A Civilizátor-ból - amint Domokos Mátyás figyelmeztetett rá a Tiszatáj jubileumról hazajövet az M-S-ös autópálya sápkapujának elhagyása után - sokan elmondhatnák ma is: "Keletre hordom áldását nyugotnak... Csak a kellő adót fogadom el. / Ekként tesz az erődús öntudat, / Az alaposság elvem

mindenütt.. . Aki kettőt boncol, / Az alaposan egynek sem felel meg. / És innen jó a félszeg művelődés. / Aki csizmát varr, az csiriz legyen / Utolsó izeig, mi gondja másra. / Ki a holdat kutatja, a világra / Ne legyen gondja, és aki tanít, / Őrizkedjék akármit is tanulni. / Csak egy van, mit mindennek tudni kell, / Adót fizetni engedelmesen." Ha netán akadna még költői lelkületű privatizációs miniszter, Madáchra hivatkozzék, ne József Attilára.

A privatizáció áttekinthetetlen csataterén legtöbbször valószínűleg úgy tántorog ide-oda, mint Fabrice del Dongo a waterlooi ütközet forgatagában. Meg voltunk győződve, hogy az államnál csak jobb tulajdonosok jöhetnek. Tévedtünk. Jöttek még rosszabbak is. És nőttön nőtt a zavar, nem lehet tudni semmit. Senki nem számolta ki, még utólag se, nemhogy előre, a veszteségeket. Mit veszített például nem az állam, hanem az ország, az egész társadalom a növényolajipar külföldi kézbe adásával? És ahol annyi a kiváló, közzgazdász mint nálunk, miért nem számolta senki, hogy mit jelent az, ha egy országban, ahol a népességnek több mint a tíz százaléka a mezőgazdaságból él, eladják a fejük felől a tulajdonképpen hasznot termelő élelmiszeripart és az egész kereskedelmi hálózatot? Bár teljesen hiába számolták volna ki a várható veszteségeket, hiszen például az energiatermelés és energiaellátás külföldi cégek - köztük külföldi állami cégek - kezébe juttatása ellen is hiába tiltakoztak gondos számítások és érvek alapján a szakma józanabb vezetői. És mennyi kárt okozott a kiváló és nyugati exportra is dolgozó vetőmagtermelés- és nemesítés átengedése a külföldi konkurenciának? Úgyhogy aztán importból kellett egy észak-magyarországi vállalkozónak nagy áldozatok árán újból megtermelnie szerény keretek között és viszonylag kis mértékben az apró-magtermelés honi bázisát. Egyebek közt azért is sikerülhetett neki, mert a nagy garral reklámozott külföldi drága vetőmagok csírázási és egyéb tulajdonságai igen gyakran csapnivalóan rosszak. Amint a Kleider Bauer árucikkei is messzi elmaradtak a lényegében megszüntetett honi ruhaipar termékei megett, sőt még a feketén forgalmazott ömlesztett ruhák megett is, úgyhogy itt tán valóban keletkezhetett valami versenyféle és a hálózat mintha szép csöndesen kivonulna az országból. Az ország egyetlen megmaradt nagy ruhagyára, az ezerötszáz embernek munkát adó Zalaegerszegi Ruhagyár import anyagból nyugati szabásminták szerint, bérmunkában, kilencven százalékban külföldi piacra termel férföltönyöket, honi pénzben számítva úgy harminctól hatvanezer forintig tejedő áron. Azt se számolta még ki senki, mibe kerül nekünk az, hogy fillérékért Nyugatnak eladott magyar nyárfából készült creptoval törölhetjük ki a fenekünket jó drágán, miközben új gépekkel felszerelt modern papírgyárakat az új tulajdonos leállított vagy egyenesen leszerelt. Egy-egy ilyen lángeszű privatizációs húzásra, ha a munkásság a szerződés ellenére végrehajtott elbocsátások ellen tiltakozni merészel, olykor fény derül; különben azonban a legmélyebb csönd és homály övezi a privatizált üzemeket.

A Ganz gyár századfordulói nagy hármasa, Déri, Bláthy, Zipernowsky munkásságával és világhírével joggal büszkélkedik a magyar tudomány és tömegettájékoztató, ám arról nem szól a fáma, hogy a nagyhírű gyárból mit csinált a "működő tőke". És mindez legalább akkora hazugság, mint amikor folyton a szocialista nagyüzemek sikereivel traktáltak, jórészt ugyanazok a privatizált újságírók és riporterek, akik a privatizált üzemek sorsáról tiszteletteljesen hallgatnak. Lapításukkal ők is hozzájárultak a magyar privatizáció "sikeréhez".

A privatizációnak az országra nézvést tragikus eredményéből azonban nem lehet azt a következtetést levonni, hogy ésszerű és meghatározott keretek között ne lett volna rá szükség. Ellenkezőleg, tán semmi sem bizonyítja szebben, hogy a magyar állam milyen haszontalan gazdája volt a vagyonnak mint az, hogy még ennél is sokkal rosszabb eladójának bizonyult. S az állam mellé az eladási versenyben fölsorakoznak a nagyvárosok, mint legutóbb Budapest az emelt díjakkal immár bizonyosan nyereséges Vízművek külföldi kézbe juttatásával.

Növeli az állam és a városok felelősségét (és bűnét), hogy a privatizáció egy részében, mint a közművek esetében is, nem egyszerűen közvagyon eltulajdonosításról van szó. Az élelmiszerkereskedelem, az áram- és gázszolgáltatás, a távfűtés, a vízellátás a közlekedés, a kötelező biztosítások privatizálásával a nehezen megtermelt nemzeti jövedelem nem jelentéktelen hányada

folyamatosan külföldre vándorol anélkül, hogy egy fikarcnyit javítana (a költségvetési lyukak pillanatnyi betömésén túl) a folytonosan és súlyosan deficitesebb fizetési mérlegen. Az élelmiszerkereskedelem, a közművek, az alapellátás, a biztosítások külföldi tulajdonba adásával az állam és az önkormányzatok az ország népességét folyton emelkedő direkt adóra kényszerítik, voltaképpen "eladják" a fizetőképes lakosságot, s így önmagukat is nagy potenciális haszontól fosztják meg, hosszabb - vagy tán nem is olyan hosszabb - távon ezzel is rontva a tartós növekedés elkezdődésének esélyeit.

Márpedig növekedés nélkül külföldi befektetés úgy, hogy az országnak is hasznot hajtson, nemigen várható. A külföldi tőke-beáramlás ugyanis csak fejlett vagy növekvő gazdaságban egyértelműen jótékony hatású. Növekedés nélkül a külföldi tőke az átmeneti gazdaságokban, hasonlóan a fejlődőkhöz, inkább csak önmagának a helyi bennszülött képviselőinek-érdekkijáróinak "működik"; az ország egészére azonban különféle károkkal jár: "profitrepatrizációval, csökkenő beruházással helyi gazdasági spin-off nélkül, nyomott közjvedelmekkel, és így tovább. Ha ezek a mechanizmusok hosszabb ideig működnek, a gazdaság dezorganizálódik, lassú növekedést és nagyobb egyenlőtlenséget eredményezve" - állapítják meg amerikai szociológusok. A kör itt bezárul, és beletorkollik a felfelé keringő adósságszpirálba. Most lehet(ne) szavalni József Attilát: "S ha most a tyúkszemünkre lépnek, / hogy lábunk cipőnkbe dagad, / rajtad is múlt. Lásd, harc az élet, / ne tékozzol bizalmadat."

Nemcsak hiábavaló és így teljességgel értelmetlen tehát Világbankra, Valutaalapra, brüsszeli bürokratikára mutogatni, hanem félrebeszélés is. (Ami nem föltétlenül jelenti, hogy egyúttal igazságtalan.) Sanyarú "mikrogazdasági mutatóinkról" nem csekély mértékben magunk tehetünk. De nem azért, amint azt újabban még elsőrendű közgazdász professzorok is állítják, hogy a késő kádári korszak "koraszülött jóléti államában" tücsök módjára "ellegvidámabb-barakoltuk" volna a külföldről felvett kölcsönöket. Amíg ezeknek a kölcsönöknek a hova- és mire fordításáról (a SZU-ba hordott legendás dolláros diplomatafényképtől a cseppet sem legendás, de annál dollárosabb Eocén-programig) nincsenek megbízható és nyilvános adataink, addig illetlenség a magyar népet vádolni azzal az ősrégi hazugsággal, hogy "megette az aranytojást tojó tyúkot" (vagy legalábbis a levesét). Azt kellene inkább megvizsgálni, hogy hol követődtek el sorozatosan a hibák és melléfogások, a hivatali mulasztások és bűnök, és összességükben mennyi kárt okoztak, Bős-Nagymaros látványos elpolitizálásától és elzöldesítésétől kezdve, el egészen a nemrégiben renovált Keleti Pályaudvar pont most "esedékessé vált" tetőcseréjéig. Öncsonkító és többnyire értelmetlen megszorítások egyfelől, legalább ennyire káros és megmagyarázhatatlan pazarlások másfelől: a "makrogazdasági egyensúlyt" egyszer már erről a "mikro" oldaláról is megvizsgálhatnák a közgazdászok, tán közelebb juthatnának a talány megoldásához, hogy miért nem szolgálja nálunk a "stabilizáció" (egy)általában a "stabilitást"? Dehát várható ott komoly vizsgálat, ahol az Állami Számvevőszék legszelídebb megállapításait is büntetlenül lehet durván visszautasítani? Az egészben pedig az a legszomorúbb - bár egyben reményre jogosító is -, hogy mindez nem szükségképpen, nem valamilyen gazdasági és politikai "kényszerűség" következtében történt így, amint világosan mutatja Csehország példája.

Sorjázhatók persze a fölényes ellenérvék: ők még előtte vannak, mennyiségi és szerkezeti tekintetben egyaránt az igazi privatizációnak, ami a működő piacgazdaság első számú kritériuma és próbaköve, nem terheli viszont egy lényegében fel nem számolt "kapukon belüli munkanélküliséget", következőképpen minden pillanatban várható náluk is a nehéz évek beköszöntése (aminek jeleit már többször felfedezni vélték - eddig szerencsére tévesen - médialovagjaink). Különben is iparuk mindig magasabb szinten és gazdaságosabban termelt a mienknél, és a keleti piacok összeomlása után is ügyesen tudtak kereskedni - főleg fegyverekkel - a fejlődő országokban; a pártok egymással vívott küzdelmei alacsony szinten maradtak, ami a gazdaságpolitika irányítóinak még a kisebbségi kormányzást is lehetővé teheti; végül és nem utolsó sorban épp alkalmas időpontban vált le róluk a "gazdaságilag visszahúzó" Szlovákia.

Csakhogy Szlovákia önmagában és önerejéből 5 és 6 % közötti GDP-növekedést ért el, az inflációt tartósan 10 % alá szorította, úgyhogy a Nyugat a magas, 13-14 %-os munkanélküliség ellenére szinte szlovák gazdasági csodáról kezd beszélni. Szokás persze emlegetni az emberi jogok terén tapasztalható hiányosságokat, azonban ez azoktól, akik a 6-7 %-os GDP-növekedést produkáló Kínának tapintatosan elnézik a Tienanmen teret, túlságosan komolyan tén nem vehető.

Az ugyan most már meg nem mondható, hogy Csehország Szlovákiával együtt hova jutott volna, azonban az, hogy így magában mit ért el, lemérhető. 1995-ben a GDP növekedés 4,8 %-os volt, a fogyasztói árindexszel mért infláció 9,1 %-os. A bérjövedelem növekedése nominálértékben 18,4 %-os volt, reálértékben 8,5 %-os. A termelői árak az iparban 7,2 %-al nőttek és emelkedő tendenciát mutattak, míg a fogyasztói árak csökkenőt. De tén tanulságosabbak a globális adatoknál a részletek. A beruházások 1995-ben 16,1 %-kal növekedtek, valamivel kevesebbel, mint az előző esztendőben. A privát fogyasztás növekedése 6,4 %-os volt. Az ipari termelés 9,2 %-kal növekedett, az építőipar 8,5 %-al. Az import növekedése 28,6 %-os volt, az exportoké 10,3 %. Az importból 25 % jutott privát fogyasztásra, 75 termelési célokra. Az import egyharmada származott a fejlett piacgazdaságokból, főként gépek és szállítóeszközök. A cseh export 56 %-a irányult a EU-ba, fontos volt e mellett a CEFTA országokba és Oroszországba irányuló export is. 1995 végén akülkereskedelmi deficit 101,7 milliárd cseh korona volt, amelynek azonban több mint a felét kompenzálta a "láthatatlan exportból" (szolgáltatások és szállítások) származó többlet. Az eredő folyó fizetési mérleghiány 1,9 milliárd USA dollárra rugott, ami a GDP 4 %-át jelentette. Az év folyamán durván 10 milliárd dollárnyi külföldi tőke áramlott be, ennek 30 %-a közvetlen külföldi beruházás volt, 17 %-a portfólió befektetés, 35 %-a hosszú lejáratú tőke, 18 %-a rövid lejáratú. A megmaradó tőketöbblet 8,4 milliárd dollár volt, többszöröse a fizetési mérleghiány fedezésére szükséges összegnek. 1995 végén a valutatartalék összege 17,1 milliárd dollár volt. Az év során - kihasználva a világpiacon jelentkező megnövekedett pénzkínálatot - jelentős átcsoportosítást sikerült elérni a rövid lejáratú, potenciálisan spekulatív jellegű kölcsönök és a hosszú lejáratúak között. "A magán (nem állami) cégek részesedése az ipari termelésben 66,3 %-os volt. A 99 alkalmazottnál kevesebbet foglalkoztató üzemek részesedése az ipari termelésben 19 %-os volt (1,5 %-kal több mint 1994 azonos időszakában). A munka termelékenysége gyorsabban nőtt a termelésnél, 1995 elemzett periódusában 10,7 %-os volt." A cseh gazdaság teljesítményében fontos szerep jut a "láthatatlan exportnak", amelyben a hagyományos turizmus mellett dinamikusan nő a szállítás és az "egyéb szolgáltatások" jelentősége, utóbbi csoportban kivált a pénzügyi szolgáltatások fejlődnek erőteljesen.

Az agrárium a cseh gazdaságnak se volt sikerágazata. Magyarországhoz és Lengyelországhoz hasonlóan termelés-csökkenés, tőkehiány, tulajdonosváltások, az élelmiszerkereskedelem átalakulása és a fogyasztási szokások megváltoztatása gyöngítette; az import pedig egyre nagyobb részt hódít el a hazai élelmiszerkeresletről. A termelők érdekérvényesítő potenciálját párhuzamos szervezeti formák gyöngítik, súlyos - ha nem is a magyarhoz fogható - hitel- és információhiány akadályozza a munkájukat. Az ország népességének az a 6,6 %-a azonban amely a mezőgazdaságból él, az általános jólét magasabb szintje miatt sokkal jobban él magyarországi sorstársainál. És szükség esetén állást is könnyebben talál egyebütt, a cseh munkanélküliség egyedülállóan alacsony 2,9-3,2 %-os szintje következtében. 1995-ben 5 milliónyi munkavállaló népességből 352,2 ezer munkanélkülit regisztráltak, ugyanezen évben 362,2 ezer ember talált munkát. A munkanélküliek 22,8 %-a volt egy évnél régiebb, akik azonban emiatt nem estek ki a regisztrálásból és nem estek el a segélytől.

Az átmeneti gazdaságok három fő átkát: a tartósan 10 % körüli és feletti munkanélküliséget, a tartós kétszámjegyű inflációt és a tartós reálbércsökkenést a cseheknek sikerült elkerülniük. És közben sikerült folyton csökkenteniük a közkiadásokat: 1995-ben 4,3 %-kal. Nekik vajon hány államtitkáruk és államtitkárhelyettesük lehet miniszteriumokként? Csaknem az tén a cseh gazdaság eredményeinek a titka, hogy elbocsátották államtitkáraikat, államtitkárhelyetteseiket, magas rangú tisztségviselőiket és különféle szövíveiket jó részét, és megtartották munkásaikat? Még akkor is, ha az

üzem pillanatnyilag nem volt nyereséges, vagy akár veszteséggel zárt is egy-két évet? Azt mindenesetre igazolták, a piacgazdasági átmenet térségének másik nyertesével, a lengyelekkel együtt, hogy állami vállalatnak nem sorsszerűen kell veszteségesnek lennie. Ehhez azonban úgy látszik elengedhetetlen, hogy a vezetők ne saját maguk és klientúrájuk meggazdagodási forrása gyanánt kezeljék az állami vagyont. Amint a tisztességes eladásnak is ez lett volna az egyik alapfeltétele. A másik a hozzáértés. Nem a magasfokú közgazdasági szakértelem, mert ebben nálunk sincsen hiány. A kereskedni tudó és kellő mértékben tisztességes üzletkötőkben annál inkább. Amerikát nem a közgazdászai tették gazdaggá, hanem a kereskedői és az ügynökei. Ezért lehet ott a szónak merőben más csengése, mint nálunk. A menedzserek ott máig őriznek valamit ebből a nagy tradícióból. Nálunk ellenben többnyire azzal foglalkoznak, hogy miként lehet, ha lehet törvényesen, ha másként nem megy, kicsit törvénytelenül, közpénzeket átirányítani magánzsebükbe. Ennek az átirányításnak, ennek a gazdasági "átmenetnek" nőtt egyik fő eszközévé a "lobbyzás", amit viszont az üzletkötéssel ellentétben kitűnően elsajátítottak a honi gazdasági élet minden rendű és rangú képviselői, és hazai viszonyokhoz magyarították, politikát és gazdaságot kibogozhatatlanná kutyuló - nomen est omen - "nyomásgyakorlás" formájában. A beáramló vagy beszivárgó külföldi tőke pedig, ki tudja mekkora hányadában, a bevált honi gyakorlathoz alkalmazkodik, Klapka úrtól úgylehet jónéhány multiig. Hírlik hogy német beruházók külön hitelt vehetnek fel kenőpénzre. Igaz vagy se, a magyar piacgazdaság mindenképpen kenőpénzszagú, ahol verseny inkább csak "nyomásgyakorlás" tekintetében jelentkezik. Ennek a jéghegynek néhány újabb látható - alig látható - csúcsa az adókártyabotrány, a receptgépesítésre kidobott milliók, a nemlétező gabonaexport milliárdos támogatása, a szigorúan ellenőrzött pénznyomtatópapír nyomtalan eltűnése, a változatlanul viruló olajügyletek titokzatossága, az országban időről-időre felbukkanó és újra eltűnő tulajdonos nélküli vonatok, a megnevesíthetetlen kábítószernagykereskedők, a Tocsik-botrány, és így tovább.

Egy régebbi "átmeneti gazdaság" hőseinek, Korejkónak és Osztáp Bendernek bőven lenne itt mit tanulnia. Amint nekünk meg Ilf és Petrov halhatatlan remekéből lenne még mindig mit tanulnunk. Hasonlóképpen az elhíresült Tocsik-esetet - amiről a többihez hasonlóan semmi lényegeset megtudni nem fogunk soha - összehasonlítva Az ügynök halálával egy Széchenyi-ösztöndíjas professzor pontosan felderíthetné végre az "ügynök" itteni és amerikai használatának szemantikai különbsége mögött a "szociolingvisztikai mezők" életbevágó eltéréseit. És ezzel deríthetne tán némi fényt a magyar privatizáció örökre titkosított homályaira. Csak az a kár, hogy a Tocsik-drámát nem Arthur Miller írta, vagy legalább nem Koltai Róbert rendezte.

A tisztességtelenséggel párosult tehetségtelenség a mi kicsi országunknál sokkal nagyobb birodalmakat is tönkretett már, hogy ne menjünk messzi, említsük mindjárt a Szovjetuniót. A módszer - Ilf és Petrov rég figyelmeztetett rá - ugyanis nem "rendszer-specifikus". A létező szocializmusban éppúgy alkalmazható, mint ma a "létező piacgazdaságban". Nem újság ez, megírta már (ezt is) Edward Gibbon a Római Birodalom hanyatlása és bukása ürügyén írott halhatatlan és utolérhetetlen művében, Berzsenyi az elvet lefordította magyarra és poézisre, Kodály pedig zenére. Csakhogy amilyen könnyen létrejön, mondhatni magától, tisztességtelenség és tehetségtelenség szövetsége, olyan nehéz, úgy látszik, tisztesség és tehetség összefogását megteremteni. Valamelyik fél - többnyire a tehetség, hisz ez iránt nagyobb a kereslet - rendszerint átcsábul az ellentáborba, megnyugtatta önmagát, hogy "még mindig jobb, ha én vagyok ott". És kifejlődik "a lefelé kínálás konjunktúrája", amit ugyan Németh László a művelődés csapdájának jellemzésére talált ki; de, általános érvénnyel alkalmazható. (Ez is megtalálható már Gibbonnál, Németh is tőle vette?) De vigyázzunk: nem egyszerűen holmi passzív igénytelenségről van itt szó. A lefelé kínálás konjunktúrája aktivitást fejez ki: sokféle és alkalom adtán erőszakos tevékenységet feltételező és fedő fogalom ez. Legszebben Buda Ferenc fogalmazta meg a lefelé kínálás konjunktúrájának a lényegét és klímáját, nem lehet elégszer idézni:

...Túlélés leépülés túlélés leépülés túlélés
egyéni és kollektív szinten állampolgári és
állami szinten SZÁRNYAKAT ADUNK
A VÁGYAINKNAK ám addig is kinőttükig is
használjuk csak bátran biztonságosan
többszöri alkalommal az egyszeri használatra
valót az egyszeri használatra szántat
legyen az óvszer fogvájó injekcióstű avagy
intim betét és így tovább és így tovább
mert e trikolor küsed páttriában kor- és
portársaim minden de minden többszöri
sokszori akárhányszori alkalommal használ-
ható sőt használandó tehát használatos
is: esame tévesame rögeszme úgy ám
hölgyeim akárcsak popsi alá a tetra-
pelenka Így hát túlélés leépülés
továbbra is feleim e fagy közepette
csak túlélés csak leépülés mivelhogy ez
tart meg minket egyedül a megfelelő szint
alatt s a szertelenül számos példa
közül végezetül még egyet csak egyet hadd
lebbentsek álomra összeszorított szemünk
elé azt az egyet ama mindenek
fölöttit s -utánit: Szerjózsa legendás
múlhatatlan emléké gimnasztikáját
a lehűtött anyaméhben

A versből pontosan kiolvasható a diagnózis: Magyarországon (másutt is, de most rólunk van szó) a rendszerváltozás, divatosabban szólva a "transitional economy" a lefelé kínálás konjunktúrájának kedvezett. Továbbá újból és hangsúlyosan megismétli a vers azt a réges-régi tapasztalatot, hogy gazdaság és kultúra egyetlen szövevényt képez, szétválaszthatatlan. Ma mindkettőben a lefelé kínálás konjunktúrája érvényesül, és kölcsönösen erősíti egymást. De nem kéne akkor megpróbálni megfordítani a trendet? Félős, hogy még tán sikerülne is (ideig-óraig), nem sokat érne. Sok évezredes tapasztalat szerint a gazdaság és a kultúra világában általános erkölcsi normák általában irrelevánsak. Általában, mert időnként, ritkán és ideig-óraig nagyon is relevánsakká és hatásosakká válhatnak, ám akkor sem annyira az építés, mint inkább a hibás struktúrák lerombolásának az irányában hatnak. Gazdaságnak és kultúrának (és ugyanúgy a velük szorosan kapcsoló politikának) megvannak a maguk saját szabályai és értékei (sőt "saját értékei") amelyek nagyjából függetlenek az etikaiaktól.

De nem ez a trend megfordításának a fő akadálya. Az inkább, hogy a lefelé kínálás, a gazdaságban de általában a kultúrában is, valamiképpen természetes irány, hiszen a piac lényegéhez tartozik, hogy minél több terméket igyekszik minél több emberrel elfogadtatni, s ha egy ország teljességgel semmibe veszi ezt az elvet, mint a gazdasági-, politikai és kulturális diktatúrák teszik, az többnyire még nagyobb tragédia a lefelé kínálás konjunktúrájánál is. Csakhogy a konjunktúra, ellentétben a lefelé kínálással, már egyáltalában nem természetes. A konjunktúrákat, csakúgy mint a diktatúrákat, mesterséges és erőszakos - gyakran gyilkos - beavatkozások sorozatával kell megteremteni, és ugyanúgy hangzatos propagandával és jelszavakkal álcázni. A lefelé kínálás konjunktúrájának az ideáltípusát valószínűleg a nagy maffiák testesítik meg. Nincs miért csodálkoznunk tehát, hogy a mi

átmeneti piacgazdaságunk sok tekintetben maffiagazdaság és még sokkal nagyobb méretekben és mértékben, az a Szovjetunióé. Ugyannyira, hogy egyes megfigyelők szerint a mai oroszországi gazdaság voltaképpen nem is egyéb, mint a szovjet időkben többé-kevésbé föld alá kényszerült maffiagazdaság felszínre kerülése és kiteljesedése.

Csak hogy Magyarország - ez volt a "puhának" becézett ám amúgy épp elég kemény diktatúra lényege - egyáltalában nem követte híven a szovjet modellt. Az ország, a nyakában ült Párt értelmesebb töredékének hallgatólagos belegyezésével sőt olykor vélhetően segítségével, alkalmazkodni tudott, kibúvókat keresett és talált a "létező szocializmus" szorításából. "Mikro gazdasági" szinten természetesen, de ez valahogy megjavította a "makrokulturális" hangulatot és életszínvonalat, nem egészen jelentéktelen urbanizációt és kispolgárosodást téve lehetővé, széles rétegeknek megteremtve a szerény de viszonylag tisztességes gazdagodás lehetőségét. Ennek az emléke hatott a kádári idők iránti "nosztalgia" alján, mivel az egyszerű emberek többsége - az erénycsőszök véleményével ellentétben - jobb szeret viszonylag tisztességesen gyarapodni. Nem etikai - vagy éppen játékelméleti - megfontolásokból, hanem sok évezredek tapasztalatokra építő józan belátásból, a kockázat kollektív csökkentésének esélyeiben bizakodva. Hasonlóképpen a "létező piacgazdaság" - és itt nemcsak a mi átmeneti gazdaságunkra, hanem "globálisan érte a létezőt" - maffia-módszereinek sem muszáj behódolni. Talán kötelező, de nem muszáj.

Megkereshetők és megtalálhatók a kibúvók. Vagy ahogyan Bence György - filozófusok közt ritka világossággal - fogalmaz: felismerhető és elutasítható - a kényszerűség hamissága.

Siena páratlan Palazzo Pubblicojában, régi városházájában látható Ambrogio Lorenzetti egy-egy híres freskója: az egyik a Jó kormányzás, a másik a Rossz kormányzás allegóriája. Az utóbbin hatalmuk teljes tudatában feszítő, saját fontosságukkal és méltóságuktól eltelt urak csoportja képviseli ünnepi pompában és pózban a kormányzást; az előbbin a legkülönbébb foglalatosságokat folytató emberek serege sűrög-forog a város utcáin és falainál; kalmárok adnak-vesznek, diákok hallgatják a professzort, kézművesek szorgoskodnak, ácsok fedik épülő házak tetejét, urak és úrihölgyek sétálnak, falusiak igyekeznek a városkapuhoz megrakott öszvérrel: folyik az itáliai város megszokott, mindennapi dolgos élete. A kormánynak ezen a képen nyoma sincs. Láthatatlan. De ott van, a kép minden porcikájában érződik a jelenléte; Lorenzetti a munka, a maga jól rendezett és vidám összevisszaságában folyó sokféle munka remek ábrázolásával demonstrálja a jelenlétét és jótékony hatalmát.

Látta vajon Bibó István Lorenzetti remekét? A két kép témáját mindenesetre aligha lehetne frappánsabban összegezni, mint amit ő a magát hatalmi pózokban, látványos szerepekben és ünnepélyekben kiélő urak és a múgonddal alkotó ember különbségében a demokrácia lényege gyanánt megfogalmazott. A Jó kormányzás jelenléte és munkája tehát a múgonddal alkotó ember jelenlétén mérhető le, a munkán. Nem a kormány munkáján, hiszen ő láthatatlan. A jó kormány érvényesen és demokratikusan csakis a többiek szemmel láthatóan eredményes és vidám munkáján keresztül válhat láthatóvá. Egy kormány, amelyik semmit sem tud tenni, s tán nem is igen akar tenni a nagy és növekvő munkanélküliség ellen, végleg lemondott a Jó kormányzásról. Nem kényszerűségből, mert a kényszerűség hamis érv. De nem is feltétlenül önként, hiszen - hacsak nem diktatúra - nem választotta a Rossz kormányzást. Az ilyen kormány se nem jó se nem rossz; tevékenységének egyszerűen nincs érvénye és eleve nem lehet demokratikus. Az ilyen kormány szokott ideális partnerévé válni különféle "érdekérvényesítő" csoportoknak és maffiózóknak, akiknek legfőbb természetes ellensége a Jó kormányzás; bár alkalomadtán a Rossz is akadálya lehet zavartalan működéseiknek. De csak a Jó kormányzás keze nyomán felvirágzó szorgos, szüntelen, vidám emberi munka teremthet békés, nyugodt, kiegyensúlyozott és többé-kevésbé igazságos közösségi életet, amely eo ipso lehetetlenné teszi a maffiózók eredményes működését.

Ezért nem pótolható a munka az ég egy világon semmivel, semmiféle munkanélküli segéllyel, még Német Márkában se, amiből különben urasan eltengődhet saját lakókocsijában valaki például Bükkön vagy Sárváron valamelyik campingben, az ő áraikhoz (és munkanélküli segélyeikhez) képest nevetségesen olcsón. (Amikor az EU politikusai és hivatalnokai csatlakozásunk "horribilis" összegeit számolgatják, az ilyen és ehhez hasonló "szolgáltatási" apróságokról persze meg szoktak feledkezni, az élelmiszer- és Zahnarzt-turizmusról nem is beszélve.) Ám a német vagy osztrák munkanélküli vidam camping-élete is csak afféle pót-élet; az olcsó (nékik olcsó) árakon túl tán épp az csábítja ide őket, hogy itt gazdag és előkelő idegennek érezhetik magukat, míg otthon belesüllyednek a fejlett "Északon" mindenütt megjelenő és növekvő szegénység "Delébe". Sokan írtak erről, okosat és butát vegyesen; magyarul legutóbb Ryszard Kapuscinski összegezése jelent meg a kérdésről. „Napjainkban új, planetáris méretű szociológiai jelenséggel találkozunk - írja - nevezetesen a global outerclass, vagyis a társadalomból kikapcsoltak osztályának megjelenésével. Nálunk ezt nem értik. Régebben gyakran lehetett hallani, hogy »szeretnék én olyan munkanélküli lenni, mint egy francia vagy egy német«, mert ott a munkanélküliek hatalmas segélyt kaptak. A technika mai fejlődése mellett azonban az az ember, aki elveszíti munkáját, többé már nem tudja visszaszerezni, üzeme ugyanis egy év múlva már túlságosan korszerű lesz az ő szakmai tudásához képest. Európa nyugati felében már szó van arról, hogy mindenkinek két szakmát kell tanulnia: ha az egyikkel nem talál munkát, próbálkozzon a másikkal. Ezenkívül az egész világon tart ez a folyamat, amelyet Amerikában dowsidingnak neveznek, vagyis tart a munkahelyek, státusok, sőt egész üzemek, cégek, intézmények leépítése. Mindenkinek a feje fölött ott lóg Damoklész kardja: holnap a munkahelyemen létszámléépítés kezdődik, s lehet, hogy én leszek az első a névsorban. Már odáig fajult a helyzet, hogy az emberek nem mernek szabadságra menni, mert egy jó munkás sohasem pihen. Nemrégiben megjelent Franciaországban egy nagyon fontos könyv. Szerzője Jeremy Rifkin nagyon jellemző címet adott neki: La Fin du Travail. A mű legfőbb tézise: »Az állandó, mindenkinek garantált és jól fizető munka örökre megszűnt. Nem szabad elfeledkezned arról, hogy ma ugyan dolgozol, de holnap az utcán találhatod magad. Csak magadra számíthatsz, ha szakképesítésedet minél jobban, minél több területen fejleszted. Csakis kulturális szinted fog dönteni jövődről, csakis a képességeid.«"

Jeremy Rifkin könyve eredetileg Amerikában jelent meg; gyors lefordítása franciára - Michel Rocard előszavával nyomtatékosítva - azt jelzi, hogy fejtegetései az Európai Unióban meleg visszhangra találnak. A könyv a Francis Fukuyama nyomán divatba jött The end of ... típusú slágerekhez tartozik, melyeket az olvasó beállítódása szerint dekódolhat borúlátóan vagy "optimista üzenetként". Fukuyama könyvéhez hasonlóan jelen folyamatra reagál Rifkin is: a tartósan magas munkanélküliségre. Azt kívánja igazolni, hogy a közgazdaságtan egy klasszikus törvénye szerint a modern információs társadalomban a nagy és tartós munkanélküliség elkerülhetetlen. Megjövendöli, hogy az Egyesült Államok 124 milliós aktív népességéből néhány év alatt akár 90 millió is tartósan illetve örökre munkanélkülivé válhat. Ezt jelenti a "munkavége". A "csak magadra számíthatsz" és a hivatkozás a "kulturális szint"-re pedig részben az "amerikai álom" fenntartását szimulálja, részben azonban szentesíteni hivatott az elszegényedők és az elgazdagodók között megnyíló és gyorsan szélesedő szakadékot: egy tőke- és információ-gazdaságra építő elit uralmát - nem az ezekből egyre inkább kirekesztődő és egyre szélesedő szegény és elszegényedő rétegek felett, hanem inkább mellett, hiszen a munka végével nincsen szükség többé rájuk, a háztartási robotika fejlődésével "ideális" esetben még háztartási alkalmazottakként sem. A munka vége a csupa jól fizetett menedzserrel működő, alkalmazottakat alig alkalmazó, végletekig digitalizált, száz százalékosan hatékony piacgazdaság utópiája, ahol a számítógépesítés már a legszemélyesebb szolgáltatások szektorából is kúttatja az emberi munkaerőt, negyedik szektor pedig, ami a feleslegessé válókat felvehetné - amint az iparból kiesőket felvette a harmadik szektor - nincsen. A munkanélküliek és a szegények kérdése pedig segélyezésügyi, bűnügyi, egészségügyi, hajléktalan-gondozási, jótékonyági, kompenzálási, kríziskezelő feladatok összehangolt sorozatává válik; a szándék akár nemes és

humanitárius is lehet, a végeredmény azonban mindenképpen a potenciálisan veszélyes munkátlan rétegek effektív elszigetelődése. A megfelelő szociológiai kutatások és szegénység-menedzselő kulturtevékenységek pedig demonstrálják, időnként még számon is kérhetik, a modern piacgazdaság "szociális érzékenységét".

Részben ide illeszkedik a kis- és a családi vállalkozások propagálásának és támogatásának a programja is. Ezek ugyanis segítenek a munkanélküliség enyhítésében, ám magukra hagyva rendszerint életképtelenek a fejlett piacgazdaságban. Több mint felük öt éven belül még kölcsönökkel és támogatással is tönkre megy, kiutat csak egy lehetőleg minél nagyobb üzemmél való kapcsolatuk teremthet, legálisan csak ez csökkentheti a kicsiny vállalkozások fajlagosan sokkal nagyobb adóterheit és kockázatait. "A kisvállalkozásnak tehát - írja a téma egyik bírálója - nincsen saját élete; nem is létezik magában, csakis a nagyvállalkozás dinamizmusának a függvényében; ez az utóbbi az, amely meghatározza a piacait (például bedolgozás formájában), ez löki ki a munka tőkével való helyettesítése következtében feleslegessé vált munkásait. Ilyen körülmények közepette a kisvállalkozás nem tűnhet el, mivel részese, jóformán önmaga ellenére, a kapitalista rendszer dinamikájának." A kisvállalkozás a nagyüzemből él, olykor rajta élősködik, cserébe viszont munkaerőfölösleget vesz fel, rugalmasabbá teszi az igen erős és egyre erősödő koncentráció miatt nehézkességre hajlamos óriásokat, kivált az állami érdekeltségűeket; egyúttal azonban lehetővé teszi a jogi kikapuk kihasználását, alkalomadtán a gazdaság "szürkítését", a vezetők nem csekény hasznára. (És a költségvetés kárára.)

A helyzet és bírálata ismerős a magyar gazdasági reformok késői periódusából, bárki meggyőződhet róla, ha fellapozza a Valóság 80-as évfolyamait. A magyar gazdaság vezető és fontosabb szereplőinek nem lehetett túlságosan nehéz beletanulni a fejlett piacgazdasági módszerekbe. Dahrendorf jóslata, ami szerint az átmeneti gazdaságokban először a jogi és alkotmányos keretek igazodnak igen gyorsan a fejlett Nyugathoz, egy nagyságrenddel lassabban a gazdaság, és csak nagyon lassan, hat-hét évtizedes távlatban a mentalitás, nem látszik helytállóbbnak Herder híres jóslatánál. Éppen fordítva: a mentalitás alkalmazkodik legelőbb; a magyar gazdaság, politika és kultúra felsőbb szintjein a mentalitás már ma is azonos a fejlett piacgazdasággal. Lassabban követi a gazdaság egésze a gyorsan felzárkózott élvonalat, a jelentős lemaradás pedig épp a jogi keretekben és az alkotmányos keretek étellel és működő szabályokkal való kitöltésében tapasztalható. Valószínűleg nem csekély hasznára a fejlett piacgazdaságnak, amely tőkéje birtokában - legyen az külföldi vagy honi - hatékonyan hasznosítani tudja a, "joghézagokat", egyszerű földvásárlásoktól kifinomult biztosítási- és bankügyletekig. Ennek a jogi és intézményi lemaradásnak is jelentős része lehet benne, hogy Magyarország pénzügyi, gazdasági, politikai és tömegtájékoztatási krémje már ma is szerves része a fejlett piacgazdaságnak. Ők már "Európában" élnek.

Ez a gyors felzárkózás azonban az ország kegyetlen elszegényedése árán történt, a szegények és a gazdagok közötti jövedelemrés megsokszorozódásával járt. Ezt a szokás finoman "latin-amerikai modell" felé való "elcsúszásnak" nevezni, de nem túlságosan sokn alappal. Nemcsak és nem elsősorban azért, mert Latin-Amerika oly sokféle, hogy közös modelltől beszélni legfeljebb ilyen messziről lehet. Azért inkább, mert ott nem annyira elszegényedésről, hanem hagyományos szegénységről van szó, az elviselésére hagyományosan kialakított megélhetési stratégiákkal, mint nálunk a "késő ferencjóscai" időkben és a Horty-korszakban. Még inkább pedig azért indokolatlan az összehasonlítás, mivel itt és most nemcsak a népesség széles rétegei szegényedtek el, hanem maga az ország, az országot jól vagy rosszul de mindenképpen képviselő és megtestesítő állam. Elkezdődött ez a folyamat már a késő kádári időkben, tán épp ezt próbálta az akkori vezetés a külföldi kölcsönökre számító "modernizációval" - ahogy akkoriban nevezték "szerkezet- váltással" - megállítani. A trend arendszerváltozás után töretlenül folytatódott, súlyosbítva a balul sikeredett gyorsprivatizációval, a kárpótlásokkal, Bős-Nagymaros üggyel, a mezőgazdasági politikai indíttatású

manipulálásával és így tovább. A végeredmény ismert; a Bokros-csomag csupán az "addig nyújtózkodjál, ameddig a takaród ér" felismerését, illetve beismerését mondja ki; persze szigorúan "második személyre" érvényesen. E tekintetben különben a mentalitás szintjén megint csak tökéletesen "eurokonform" módon, hiszen úgyszólván egész Európa hasonló felismerésre jutott, a széles rétegek elszegényedésébe való beletörődést is beleértve. Csakhogy az általános életszínvonal nagyságrendekkel magasabb szintjén és hasonlíthatatlanul nagyobb állami jövedelmek birtokában, mint Magyarország. És ez óriási különbség! A kettő együtt ugyanis: általános jólét és jelentős kincstári jövedelmek legfőbb kritériumai a nemzetek gazdaságának. A szovjet fenyegetés alól felszabadult Európai Unió küszködhet hasonló költségvetési gondokkal mint mi, ámde velünk ellentétben gazdag nemzetek a tagjai.

Az EU gazdag nemzetek szövetsége és láthatóan az is kíván maradni. Ez a Maastrichti Egyezmény lényege. Politikai nyilatkozatok ezt többé-kevésbé titkolják, amint a Jaltai Egyezséget is titkolták úgyannyira, hogy akad történész, aki máig azt hiszi (vagy tettet, hogy hiszi), hogy Jalta a felszabadított országok demokratikus berendezkedését volt hivatva segíteni. Ahogyan Jalta illetve a "jaltai mechanizmus" hermetikusan szétválasztotta a demokratikus és a totalitárius-autoritér berendezkedésű Európát egymástól, hasonlóképpen a gazdag és a szegény európai államok különbsége alapján ma is könnyen kialakulhat valamiféle "Eurójalta". Szerény de nyilvánvaló és növekvő általános jólét nélkül és tűrhető kincstári jövedelmek híján mindenesetre aligha remélhető hazánk uniós tagsága. Reménykedni ugyan lehet a demokráciának elkötelezett államok politikai felelősségudatában vagy valamiféle geopolitikai előnyökben, adott esetben tán érvelni se árt vele, de tudni kell, hogy a világgazdaság mai klímájában nemzetekre még inkább érvényes a "csak magadra számíthatsz" elv, mint egyénekre. De akkor ténylegesen - hisz szép szavakban és ígéretekben ma sincs hiány - az általános jólétnek és az államkincstár gazdagításának kellene politikai és gazdasági realitássá és nem csupán "prioritássá" válnia.

De hogyan? Rég kiment már divatból (sajnos) a fiziokraták szép álma, hogy az állam gazdaságának legbiztosabb alapja a polgárainak jóléte. Ma inkább a török szultánok filozófiája uralkodik, hogy a költségvetés egyensúlyát a köznép sanyargatásával lehet a legkönnyebben megteremteni. A fejlett piacgazdaságokban ez egyelőre inkább csak a "jóléti állam" bírálatában és fokozatos leépítésében nyilvánul meg; nálunk differenciált (a gazdasági, a pénzügyi, a politikai, a sport és kisebb részben a szórakoztatási-művészeti elitet kímélő) megszorítások sorozatában. A "mentalitás" azonban mindkét esetben azonos. Többé-kevésbé hasonló az eredmény is. 10 % körüli munkanélküliség, a gazdagok és szegények közötti különbség gyors növekedése, a bűnözés terjedése, egyre "globálisabb" és tökéletesebb megszerveződése, összefonódása az államhata- lommal.

Európa gazdagabb felének államaiban a társadalmak megrázkódtatások árán, de tán nagyobb károsodás nélkül át fogják vészelné a gazdaság - technikai fejlődés által lehetővé tett, de nem ez által okozott - radikális "modernizációját". Ezt elsősorban az évszázadok során kialakult és megszilárdult jogi, politikai, monetáris, kulturális, kommunális, testületi és közigazgatási szervezeteiknek és intézményeiknek köszönhetik, az erős és többé-kevésbé jól működő szakszervezeteket is ide számítva. Valószínűleg segíti őket azonban az is, hogy a válság terhének egy részét továbbbíthatják kifelé: a fejlődő világba, a nagy GDP-növekedéseket produkáló távol-keleti gazdaságokba, a szegényebb Európa átmeneti gazdaságaiba; ha nem másként, hát a leggátlástalanabb és legagresszívebb vállalkozók és menedzserek "exportjával". (Viszonszásképpen a szegényebbik Európa megajándékozta őket jót képzett szakemberek és tudósok sorával.) A szegényebbik Európában azonban nincsenek vagy legfeljebb csíráikban vannak meg a radikális modernizációs válság leküzdéséhez szükséges jogi, politikai, monetáris, kommunális, közigazgatási és korporatív mechanizmusok, a kultúra és az oktatás hagyományosan kialakult és nem egyszer a legjobb európai szintet elérő vagy meghaladó intézményei pedig sorra morzsolódnak fel a létező piacgazdaság "hatékonysági" követelményein. Pedig úgy lehet a kultúra tette tán leginkább lehetővé ezeknek az

országoknak a többé-kevésbé sikeres alkalmazkodást a létező szocializmus - nem kevésbé bornírt - követelményeihez, és segítette ezáltal talponmaradásukat, szerény fejlődésüket, sőt polgárosodásukat. Érvelni hát lehet a kultúra fontossága mellett, be lehet bizonyítani, hogy viszonylag milyen kevésbe kerül intézményeinek fenntartása, ez azonban csak annyit ér, mint a bor történetéről írt szebbnél szebb monográfiák sora, miközben rohamosan veszítik el a hagyományos nemes italok pozícióikat a sörök, és viski, a pacsuli üdítőitalok rámenősen reklámozott rohamaival szemben. Nem ok nélkül vágta a szemünkre a metróállomásokon óriásreklámján Klapka úr: "Szamár". Szegény állam piacgazdasági körülmények közepette törvényszerűen a közművelődésen, az oktatáson, a nemes kultúrán, az egészségügyön fog elsősorban szorítani. Miközben a kultúra különböző rendű és rangú képviselői fennen hangoztatják, egyikük-másikuk tán még el is hiszi, hogy a kiemelkedés ilyen "tőkében és nyersanyagban szegény" kicsi országban, mint Magyarország, elsősorban a "szellemi tőkétől" függ. Tökéletes 22-es csapdája. Egyben pedig a képmutatás iskolapéldája, hogy ahol a közvagyon privatizációja ennyire célzottan és befolyásolhatatlanul történik, ahol a busás állami és fővárosi megrendelések allokációja ennyire önkényes és áttekinthetetlen, ott pont a kultúra munkásai (de nem a "képviselei"!) kényszerülnek folyton időrabló és megalázó versengésre és pályázatokra.

Csapdahelyzetek és képmutatás eleitől fogva a magyar piacgazdasági átmenet kísérői és hátráltatói; de egyúttal mintha épp ezek "hasznosítása" és "szintézise" tenné lehetővé és leplezné az átmenet jó néhány százezernyi vagy akár egymilliónyi nyertesének meggazdagodását, a jövedelemmólló USA-méretű kinyílását gazdagok és szegények között. A csapdákból azonban ritkán sikerül képmutatással és farizeus-sággal kitörni. Ahhoz, hogy egy szegény ország túljuthasson a modernizáció kríziséen, meg kell valamelyest gazdagodnia: De nem a felső decilisének, vagy pláne néhány százezernyi elitjének. Az egész országot reprezentáló államnak és egyenként a városi-falusi közösségeknek kell meggazdagodniok. Csak így képzelhető el ugyanis, hogy elég gyorsan 3-4 % alá csökkenjen a munkanélküliség, ami nélkül tűrhető átlagos életszínvonal és következésképpen tűrhető közbiztonság, azaz az ország nagyobbik felét felölelő szerény, de növekvő jólét - az átmeneti gazdaság körülményei közepette - elképzelhetetlen. És megfordítva: csakis a mégoly szerény, de általános és növekvő jólét lehet az állam és a települések gazdagodásának az alapja. E nélkül ugyanis a tőke, legyen külföldi vagy magyar, szükségképpen kiáramlik az országból, miután a maga hasznát learatta. Akkor pedig meglehet az egész elprivatizált ország tönkremegy, azzal az egy-másfél millió meggazdagodottal együtt, aki ma a létező piacgazdaság vitathatatlan nyertesének tudhatja magát. Akkor csak az a legfőbb tíz vagy ötezer marad nyertesnek, aki európai vagy egyenesen "globális" méreteken is jelentős tőkéjével együtt még idejében elhagyja a süllyedő hajót; köztük bizonyára számosan, akik arra hivatkoznak majd, hogy a művelt Szabad Világból jobban tudják szolgálni az örök magyar eszméket és értékeket.

"Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part s a csillagok vezetnek" - írta Németh László a Tanú bevezetőjében, egy nem kevésbé komor gazdasági és politikai válság idején. Úgy látta, hogy a magyar történelem hajótörések utáni újrakezdések sorozata; a történelem "kontinuitása" csupán a "nagy magyar" vagy a "kis magyar" historizmus mítosza, amely tán megnyugtató lehet és kelthet hiú reményeket, de félrevezető és értelmetlen. A hajótöröttek első feladata a tájékozódás. Ezt kívánta szolgálni a Tanú, a hajótöröttség felismerésének a döbbenetével és az útkeresés elszántságával a szemében. Ezért kereste az ország helyét múltban és jelenben, ezt a keresést folytatta a Magyarság és Európában, majd a második, a "vásárhelyi Tanú" nagy tanulmányaiban. Még ő maga érezte úgy és fogalmazta meg, hogy egyre csökkenő hatással. Akárcsak Colbertje, elkeseredetten halt meg ő is, 1975-ben.

Jan Patocka (1907-1977), aki Németh Lászlóhoz hasonló szenvedéllyel kutatta a cseh és az európai történelemben a tájékozódási pontokat, "hajótörötként" jellemezte önmagát; talán ezért is

ismerhette fel a hajótöröttség motívumait a cseh történelem és a cseh történetfilozófia Nyugattól eltérő vonásaiban. Abban például, hogy a protestantizmus a cseh népből és a cseh művelődésből szökkent szárba először, de csak hogy hajótörést szenvedjen, s nem a kapitalizmus szelleme, hanem visszahatásképpen ellenreformáció és Habsburg refeudalizáció járjon a nyomában. Vagy ahogyan a XVI. és XVII. század vereségei következtében a cseh arisztokrácia és a cseh felső rétegek elnemzetietlenedtek, és az egész népet fölölélő cseh kultúra csak az után születhetett újjá, hogy II. József felszabadította a cseh nyelven beszélő alsóbb osztályokat. A cseh nyelven író és gondolkozó új cseh értelmiség így születésénél fogva, hátrányos helyzetből indult, ám a korabeli Európa demokratikus, nemzeti, liberális eszméi szerint tájékozódott. Ennek a XIX. századi hosszú, nyugodt kispolgári fejlődésnek is köszönhető, hogy Csehszlovákia a két világháború között a nyugati típusú liberális demokrácia szigete volt Közép-Európában. Azután 1938, 1948 és 1968: három hajótörés, amely a cseh történelmet és Jan Patočka késői műveiben tükröt tart a cseheknek és egész Európának. De nem azért, hogy felelősségre vonjon és igazságot tegyen". Tájékozódik és tájékozódásra hív fel, nem pedig "tájékoztat". Tudta, hogy van part és a csillagok vezetnek. Szerzője volt a Charta 77-nek. 1977-ben halt meg, egy titkosrendőri kihallgatás nyomán elszenvedett súlyos belső vérzés következtében. 1938, 1948, 1968 nemzeti és európai tragédiát elemző késői művei beépültek a csehek önmagukról és Európáról vallott felfogásába; tájékozódási és hivatkozási pontokként szolgáltak 1989 forradalmában...

Mentve: 2023.10.19.

<https://epa.oszk.hu/00000/00016/00026/970621.htm>